

Ion Ionescu De La Brad: XIX. Yüzyıl Ortasında Osmanlı Tarım Ekonomisi ve Politik Ekonomi¹

Alp Yücel KAYA*

Türkiye'nin önemli ölçüde bir tarım ülkesi olarak büyük zenginlikler üretmeye elverişli olduğunun altını çizen *Journal de Constantinople* 14 Aralık 1849'da sütunlarını yeni bir yazara açıyordu: "Fransa'da, bilgin Dombasle yönetimindeki Roville Okulu'nda uzun seneler boyunca ziraat bilimi eğitimi görmüş ve ziraat ile daha iyi ilgilenilen Avrupa'nın farklı bölgelerine birçok geziler yapmış, genç bir Moldav olan Bay Jonesco Türkiye'nin gelişmesi için yapılması gerekenler ve temel ürünler üzerine bir dizi makale hazırlamayı öneriyor."² Böylece Ion Ionescu de la Brad "Bursa'ya Zirai Gezi" (*Excursion agricole à Brousse*) başlıklı makalesi ile *Journal de Constantinople*'de Jon Jonesco veya Ion Ionescu imzalarıyla 1857'ye kadar sekiz sene sürecek yazarlık serüvenine başlıyordu.

Bu makalede 19. yüzyıl ortası Osmanlı tarımı hakkında gözlemlerini dönemin güncel ekonomi ve agronomi literatürü ile harmanlayarak özgün bir bakış açısıyla tartışan Ion Ionescu de la Brad üzerinde duracağız.³ Onun entelektüel

* İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

¹ Ion Ionescu de la Brad'dan ilk defa haberdar olmamı sağlayan Mustafa Erdem Kabadayı'ya, konu üzerinde bol tartışma fırsatı bulduğum ve benden hiçbir yardımı esirgemeyen Nagy Pienaru'ya ve sağladıkları araştırma olanakları için New Europe College, Institut for Advanced Studies (Bükreş) yöneticilerine müteşekkirim. Bu makale 19. yüzyıl ekonomi yazını ve toprak meselesini Ion Ionescu de la Brad'ın yazdıklarından yola çıkarak ele alan ve halen devam etmekte olan bir araştırmanın ilk ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

² *Journal de Constantinople*, 14 Aralık 1849, sayı 204.

³ Romen araştırmacıları hariç tutarsak, Ion Ionescu de la Brad tarih veya ekonomi tarihi yazımına pek yansımış değildir. Belirleyebildiğimiz kadarıyla yalnızca şu eserlerde, ağırlıklı olarak da Dobruca üzerine yazdıkları bağlamında, onun çalışmalarından faydalanılmıştır: Halil İnalçık, "Dobruca", *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı, cilt 2, Leiden: E. J. Brill, s. 610; Kemal H. Karpat, "Romania and the Ottoman Empire: A Historiographical Review", *The Turkish Association Bulletin*, cilt 24, sayı 1, 2000, s. 129-135, s. 132; Mustafa Erdem Kabadayı, "Mobility and Resistance in the Light of the Ottoman Settlement Policies in the Second Half of the Nineteenth Century: the Transfer of Agricultural Labourers from Syria to Dobrudja", M. Afifi, R. Chih, B. Marion, N. Michel ve I. Tamdoğan (derl.), *Sociétés rurales ottomanes/Ottoman Rural Societies* içinde, Kahire: IFAO, 2005, s. 225-240; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, s. 104-105.

dünyasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptığı çalışmalarını daha iyi anlayabilmek için ilk olarak eğitim gördüğü Roville Ziraat Okulu'ndan bahsetmek gerekir. 1840'larda Boğdan'daki (Moldavya) reformcu boyarlar öncülüğünde güdülen reform hareketinde yer alışı ele aldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini inceleyeceğiz. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu sırada Osmanlı tarım ekonomisi üzerine söylediklerinden örnekler sunacağız.

Roville Ziraat Okulu

Ion Ionescu de la Brad (1818-1891) *Journal de Constantinople*'un tanıtım yazısında da belirtildiği gibi dönemin en meşhur ziraat okulu olan Roville Ziraat Okulu'nda (*Ecole agricole de Roville*) 1838-1840 yılları arasında eğitim gördü. Roville tecrübesinin sonraki kariyerinde ve yazdığı eserlerde çok önemli bir mihenk taşı oluşturduğunu söylememiz gerekiyor. Roville Ziraat Okulu üzerinde bir nebze durmamızda bu nedenle fayda var.⁴ Okul, soylu sınıftan gelen ve başta kimya olmak üzere fen bilimlerine yoğun bir ilgisi olan Mathieu de Dombasle öncülüğünde hisseli bir şirket olarak yaklaşık 200 hektarlık bir arazi üzerine Nancy şehri yakınlarında (Lorraine bölgesinde) 1822'de kuruldu ve 1842'ye kadar faaliyet gösterdi. Fransa'nın ilk ziraat okulu olmasına rağmen ünü bütün Avrupa'da 19. yüzyılın ilk yarısında duyularak farklı ülkelerden birçok öğrenci çekmeye başladı. Okul tarımda yeni teknik ve teknolojilerin denendiği ve geliştirildiği, rasyonel üretim sistemlerinin hedef alındığı, genç öğrencilerin bir veya iki sene süresince eğitim alarak kendilerini toprak sahibi veya çiftçi olarak tarım işletmeciliğine hazırladıkları bir deneme çiftliği olarak işliyordu. Öğrenciler uygulamalı tarım eğitimi dışında botanik, veterinerlik, tarım muhasebesi/ekonomisi dersleri de alıyorlardı.

Bu haliyle okul 18. yüzyılda gelişmeye başlayan ekonomik anlayış ve agronomi uygulamalarıyla devamlılık arz eder:⁵ girdi maliyetlerinin optimizasyonu; artık ürünün, veya Fizyokratların deyişiyle net ürünün, azamileştirilmesi; istatistikler ve çiftlik muhasebesi tutulması; yeni tekniklerin uygulanması; üretimin rasyonelleştirilmesi ve daha verimli kılınması; üretimin küçük ölçekli topraklardan ziyade büyük toprak mülkiyeti üzerinde gerçekleştirilmesi;

⁴ Fabien Knittel, Marc Benoit ve Michelle Cussenot, "Roville 1822-1842, Naissance de l'enseignement agricole français", Michel Boulet (derl.), *Les enjeux de la formation des acteurs de l'agriculture 1760-1945* içinde, Dijon: Educagri, 2000, 525 s.

⁵ Ekonomik düşüncenin gelişimi ile agronomi arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir makale için bkz. Lluís Arge-mi "Agriculture, Agronomy, and Political Economy: Some Missing Links", *History of Political Economy*, cilt 34, sayı 2, 2002, s. 449-478.

serbest ticaret ile tarımsal üretimin değerlendirilmesi; artan artık/net ürün sayesinde devlet gelirlerinin arttırılması. Bu genel çerçeve içerisinde özellikle servetin asıl kaynağının toprak ve tarım olduğunun altını çizen Fizyokratların⁶ ağırlığı olmasına rağmen Kameralistler⁷ ve İskoç politik ekonomistlerin⁸ tarım üzerine yaptıkları çalışmaların katkılarını da unutmamak gerekir. Ama Fransa özelinde düşündüğümüzde, 18. yüzyılın ortasından bu yana faaliyet gösteren, büyük toprak sahiplerinin yerel düzeyde örgütlenerek teorik önerileri uygulamaya geçirmek amacıyla kurdukları ziraat dernekleri (*société d'agriculture*) ve tarımda ilerleme ve gelişmeyi öngören ziraat topluluklarının (*comice agricole*) Roville Ziraat Okulu ile gövde bulduğunu söyleyebiliriz. Mathieu de Dombasle de zaten bu tür bir geleneğin en iyi temsilcilerden biriydi. Roville Okulu ve Mathieu de Dombasle'in girişimleri, daha farklı bir tarihsel çerçevede, Temmuz Monarşisi dönemini yaşayan 1830 sonrası Fransası'nda daha elverişli bir ortam buldu. Bu dönemde rejime muhalif eşraf ve soyluların "kıra inmeleriyle" kurdukları zirai dernekler ve toplulukların hemen her bölgede yaygınlık kazanması, Fransa'da agronomi ve tarımsal gelişmeyi en önde gelen gündem maddelerinden biri yaptı.⁹ Bununla birlikte okuldaki eğitimin toprak sahibi, çiftlik işletmecisi veya çiftçi gibi kavramlara yaptığı vurgu, bize Marc Bloch'un da altını çizdiği 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve Fransız Devrimi sonrasındaki hukuki ve ekonomik düzenlemelerle ekonomik ve toplumsal hayata yansıyan tarımsal bireysellik (başka deyişle özel mülkiyet) mücadelelerinin ve buna bağlı olarak kapitalist tarım işletmeciliğinin 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da eriştiği boyutu gösteriyor.¹⁰

Bu arada okulun kurucusu ve yöneticisi, Ion Ionescu'nun ilerde yazılarında "ustam" diyerek bahsedeceği, Mathieu de Dombasle'in yayın faaliyetlerin-

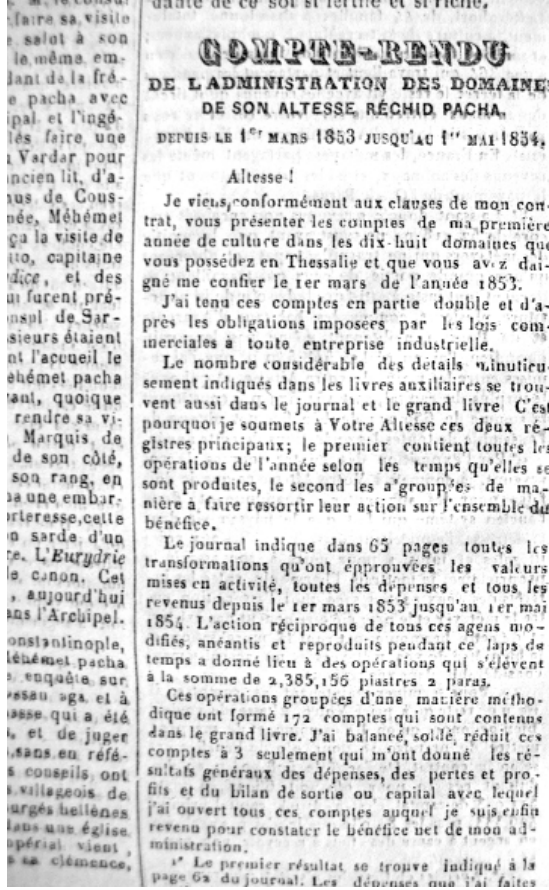
⁶ François Quesnay, *Physiocratie, Droit naturel, Tableau économique et autres textes*, Jean Cartelier (derl.), Paris: Flammarion, 1991; Philippe Steiner (1998), *La 'science nouvelle' de l'économie politique*, Paris: Presses universitaires de France; Jean-Claude Perrot (1992), "La comptabilité des entreprises agricoles dans l'économie physiocratique", *Une histoire intellectuelle de l'économie politique XVIIe-XVIIIe siècle* makale derlemesi içinde, Paris : EHESS, s. 217-236.

⁷ Keith Tribe, *Strategies of economic order: German economic discourse, 1750-1950*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, IX-285 s.; Guillaume Garner, *État, économie, territoire en Allemagne : l'espace dans le caméralisme et l'économie politique, 1740-1820*, Paris: EHESS, 2005, 436 s.

⁸ Neil Davidson, "The Scottish Path to Capitalist Agriculture 1: From the Crisis of Feudalism to the Origins of Agrarian Transformation (1688-1746)", *Journal of Agrarian Change*, 2004, cilt 4, sayı 3, s. 227-268; "The Scottish Path to Capitalist Agriculture 2: The Capitalist Offensive (1747-1815)", *Journal of Agrarian Change*, 2004, cilt 4, sayı 4, s. 411-460; "The Scottish Path to Capitalist Agriculture 3: The Enlightenment as the Theory and Practice of Improvement", *Journal of Agrarian Change*, 2005, cilt 5, sayı 1, s. 1-72.

⁹ George Duby ve Armand Wallon (derl.), *Histoire de la France rurale, 3. cilt, Apogée et crise de la civilisation paysanne 1789-1914*, Paris: Seuil, 1976, 573 s., s. 116-7.

¹⁰ Marc Bloch, "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle", *La terre et le paysan* makale derlemesi içinde, Paris: Armand Colin, s. 257-349.

den de bahsetmemiz Ion Ionescu'nun sonraki dönemlerde yazdıklarını anlamlandırmak için faydalı olacaktır. Okuldaki eğitim, uygulamalar, tarım ekonomisi/muhasebesi, rasyonel ve verimli bir tarımsal üretim için yapılması gerekenler üzerine hem teorik hem de uygulamaya dair makaleler içeren, 1824-1837 yılları arasında çıkan *Annales agricoles de Roville* bunların en başında geliyor. Bu dergi, hem Roville Ziraat Okulu'nun teori ve uygulamaya hem de okulun çalışmalarının tarımla uğraşanlara ve kamuya aktarılmasına verdiği önemin bir kanıtını oluşturuyor. *Annales agricoles*'ün dışında ilk olarak 1821 yılında basılmasına rağmen baskıları defalarca tekrarlanan *Le Calendrier du bon cultivateur, ou Manuel de l'agriculteur praticien*¹¹ (İyi Üre-

ticinin Takvimi veya Ameli Ziraatçının El Kitabı) Mathieu de Dombasle'in agronomi çalışmaları arasında en önemli eserlerinden yalnızca birisi.¹² Bu kitapta da öncelik bilimsel ve rasyonel yöntemlerle verimliliğin artırılarak "bireysel" üretimin veya işletmeciliğin yaygınlaştırılmasına verilmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz İskoç politik ekonomistleri ve Alman Kameralistleri ile etkileşimini göstermek için Mathieu de Dombasle'in oldukça önem verdiği John Sinclair'den *Agriculture pratique et raisonnée*¹³ (Pratik ve Rasyonel Tarım) kitabını; ünlü Alman agronom Albrecht Daniel Thaër'den de *Description des nouve-*

¹¹ Mathieu de Dombasle, *Le calendrier du bon cultivateur, ou Manuel de l'agriculteur praticien*, Nancy: Haener, 1821, IV-407 s.

¹² Fabien Knittel, "La diffusion d'une pédagogie agricole: les écrits de Mathieu de Dombasle", *Annales de l'Est*, sayı 1, s. 131-143.

¹³ John Sinclair, *L'Agriculture pratique et raisonnée*, çeviren: M. de Dombasle, Paris: Mme Huzard (Déterville), 1824-1825, 2 cilt.

*aux instrumens d'agriculture les plus utiles*¹⁴ (En Faydalı Yeni Ziraat Aletlerinin Tasviri) kitabını Fransızca'ya çevirdiğini ekleyelim.

Ion Ionescu Roville'deki eğitiminden sonra yine Fransa'da Auxerre Ziraat ve Senart Orman okullarında kısa süre bulundu.¹⁵ 1840-1841 yıllarında Paris'de Sorbonne Üniversitesi'nde fizik, kimya ve doğa tarihi dersleri, *Institut de Botanique*'de (Botanik Enstitüsü) botanik dersleri, *Conservatoire des arts et métiers*'de politik ekonomi dersleri aldı.¹⁶ Bu arada politik ekonomi derslerini aldığı dönemde *Conservatoire des arts et métiers*'de politik ekonomi kürsünün başında Jean-Baptiste Say'in halefi Adolphe Blanqui bulunuyordu. Blanqui'nin, ekonomik düşünce tarihi kitaplarının ilki sayılabilecek bir kitap hazırladığı gibi¹⁷ 1841 yılında Fransa Bilimler Akademisi'nin görevlendirilmesiyle, Silistre Vilayeti'nde ortaya çıkan huzursuzlukların ekonomik kökenlerini araştırmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş olduğunu da belirtelim.¹⁸

Boğdan'daki Faaliyetler ve 1848

Ion Ionescu 1841 yılında Boğdan'a geri döndükten sonra ustası Mathieu de Dombasle'in aynı adlı eserine atıfla *Calendar al bunului lucr„tor de p„mînt* (İyi Toprak Üreticisinin Takvimi) adlı kitabı yazdı.¹⁹ 1842 yılında ise Yaş'taki Michel Sturdza Akademisi'nde ziraat dersleri vermeye başladı. Bu derslerle Boğdan'da yüksek öğretimde agronomi ilk defa yer almaya başladı. 1844 yılında yayınladığı *Îmbun„t„iri în agricultura noastră*, 'da (Ziraatimizde İyileştirmeler); ülkesinde, Boğdan/Moldovya, tarımın ilerlemesi için getirdiği öneriler arasında en dikkat çekici olanı, Roville örneğinde olduğu gibi bir okul çerçevesinde bir deneme çiftliği veya bir ziraat enstitüsü kurulmasıydı.²⁰ Bu düşünce-

¹⁴ Albrecht Daniel Thaër, *Description des nouveaux instrumens d'agriculture les plus utiles*, çeviren: M. de Dombasle, Paris: Mme Huzard, 1821, 128 s.

¹⁵ Ion Matei, "Un agronome roumain dans l'Empire ottoman pendant les années 1849-1859", *Studia at Acta Orientalia*, cilt VII, 1968, s. 295-301, s. 296.

¹⁶ Gh. Cristea, "L'expérience de l'Ecole agricole de Roville (France) en Roumanie", *Revue roumaine d'histoire*, cilt 4, sayı 4, s. 823-839, s. 826.

¹⁷ Adolphe Blanqui, *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique*, Paris: Guillaumin, 1837, 480 s.

¹⁸ Adolphe Blanqui, *Considérations sur l'état social de la Turquie d'Europe*, Paris: W. Coquebert, 1842, IV-77 s.; Adolphe Blanqui, *Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841*, Paris: W. Coquebert, 1843, X-414 s.

¹⁹ Cristea, "L'expérience...", *op.cit.*, s. 827.

²⁰ Cristea, "L'expérience...", *op.cit.*, s. 826-827. Ayrıca bkznz. Al. Andronic, "Ion Ionescu de la Brad și unele probleme în domeniul agriculturii din Moldova în anii 1840-1844", *Ion Ionescu de la Brad Aniversarea a 150 de ani de la naștere, volum omagial* içinde, Bacau, 1968, s. 202-208.

sini 1845 tarihli *Calendar pentru bunul gospodar* (İyi İdarecinin Takvimi) adlı eserinde geliştirerek tekrarladı²¹. Ziraat okulu için somut gelişme 1846 yılında yaşandı. Ion Ionescu'nun eğitiminden işletmesine her şeyinden sorumlu olacağı, Moldav boyarlarından Scarlat Vasiliu Vîrnav'ın da sermaye finansmanını yapacağı bir deneme çiftliği ve ziraat okulu kurulmasına dair bir anlaşma imzalandı. Anlaşma, tarafların karşılıklı sorumlulukları dahil olmak üzere, okul ve deneme çiftliğinin kurulmasından, gerçekleştirilecek eğitimin en ince ayrıntısına kadar maddeler içeriyordu.²² Ancak 1848'de bütün Avrupa'yı saran devrimci hareketler Eflak ve Boğdan'ı da etkilemişken 19. yüzyılın başından bu yana reformcu bir pozisyon almış olan bazı boyarlar (büyük toprak sahipleri) siyasi mücadeleyi ön plana alarak eğitim konusundaki planları ertelediler, böylece Ion Ionescu'nun ziraat okulu ve deneme çiftliği planları da ertelenmiş oldu.

1848'in sıcak günlerinde Ion Ionescu reformcu boyarların hareketi içerisinde yer alarak reformcu kanat tarafından oluşturulan, boyar ve köylü temsilcilerini içeren "mülkiyet komisyonu"nun başkan yardımcılığı görevini yaptı. Bu komisyon köylülerin tabi oldukları angaryaları²³ ortadan kaldırarak köylülere toprak dağıtımını öngören bir "toprak reformu" üzerinde çalışmalar yapıyordu.²⁴ Aslında reformcu boyarların siyasi hareketinin kökeni, 1840'larda Ion Ionescu'nun ziraat okulu ve deneme çiftliği kurma çabalarında da görüldüğü gibi, 1848 öncesine hatta 18. yüzyıla kadar iniyordu.²⁵ Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında kırılğan bir dengede mücadele vermek zorunda kalmış olmalarına rağmen, bu denge dahilinde, Eflak ve Boğdan'da kendileri için imtiyazlardan ziyade toprak mülkiyetiyle tanımlı (köylülerin özgür çiftçiler olarak yer aldıkları) bir siyasi, ekonomik ve toplumsal düzen kurgulamaya başlamışlardı.²⁶ Bu noktada büyük toprak sahibi reformcu boyarların aşamalı olarak,

²¹ Cristea, "L'expérience...", *op.cit.*, s. 827-828.

²² Cristea, "L'expérience...", *op.cit.*, s. 828-831.

²³ 1830 yılında Osmanlı-Rus rekabeti çerçevesinde Rusya'nın etkisiyle yürürlüğe konulan Eflak ve Boğdan'ın dahili yönetimini belirleyen *Règlement organique* (dahili nizamname) angaryayı şöyle düzenliyordu: köylü yılda 12 gün toprak sahibine çalışacak, bir gün toprak sahibinin evine odun taşıma veya taşımacılık hizmeti yapacak, 100 aileden 4 köylü toprak sahibine hizmetkarlık yapacak; köylü ürettiği ürünler üzerinden ondalık (aşar) verecek. Bknz. Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, Bükreş: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 216 s., s. 15.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769-1830*, Bükreş: Association internationale d'études du sud-est européen, 1970, XXI-197 s.

²⁶ Bu çerçevede Rusya'nın siyasi etkisi altında ortaya çıkan 1830 tarihli *Règlement organique* (dahili nizamname) ve 1848 devrimcilerinin reform programının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerini oldukça etkilediği savı da üzerinde durmaya değerdir, bu konudaki zihin açıcı bir makale için bknz. Radu R. Florescu, "The Romanian Impact upon the Ottoman Tanzimat", *Revue roumaine d'histoire*, cilt. 17, sayı 1, 1978, s. 41-50.

orta vadede bazı feodal toplumsal kontrol mekanizmalarını korusalar da, uzun vadede feodal üretim sisteminden kapitalist üretim sistemine geçmeye ve kendilerini kapitalist toprak sahiplerine dönüştürmeye yönelik bir yöntem izledikleri söylenebilir.²⁷

Ancak Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkışmış olan, Fransa, Büyük Britanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da siyasi ağırlığını hisseden Eflak ve Boğdan'da 1848 devrimcileri, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, başarılı olamadılar.²⁸ Hareketlerinin bastırılmasından sonra ya Batı ülkelerine ya da Osmanlı İmparatorluğu'na kaçarak siyasi göçmen konumuna geldiler, böylece "toprak reformu" programı ve bu program içinde önemli bir yere sahip olan Ion Ionescu'nun ziraat okulu ve deneme çiftliği planı gündemden tamamen düşmüş oldu. Osmanlı İmparatorluğu'na geçen birçok arkadaş gibi Ion Ionescu ilk önce Bursa'ya yerleştirildi. Giriş bölümünde bahsedilen "Bursa'ya Zirai Gezi" Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu ilk ikametinin sonucu oluştu.

Osmanlı Topraklarında Siyasi Göçmenlikten Ekonomistliğe

1848 yılını Bursa'da geçiren Ion Ionescu 1849 yılında İstanbul'a geldi. Burada diğer etkili Eflak ve Boğdan siyasi göçmenlerinin bağlantıları aracılığıyla bir taraftan Osmanlı yöneticileri ile tanışıp idari yapı içerisinde görevler almaya başlarken diğer taraftan *Journal de Constantinople*'u çıkaran François Noguès ile tanışıp gazetesinde yazılar ve raporlar yazmaya koyuldu. Bursa'daki tarımsal ekonomi üzerine yazdığı ilk yazıda dutluklar, ipekböcekçiliği ve iplik fabrikası başlıkları altında bölgedeki üretim olanakları ve yerel ekonominin gelişmesi için yapılması gerekenler üzerinde duruyordu.²⁹ Yazının sonunda kurulabilecek bir iplik fabrikasının maliyet hesapları bile gayet ayrıntılı bir şekilde yer alırken Osmanlı topraklarında tarımla ilgili benzer çalışmalara devam edeceğini de vaadediyordu. Bundan sonraki yazısı, genel olarak Osmanlı ekonomisinin özet bir analizini içeren *Coup d'œil sur les conditions de*

²⁷ Bu da aslında literatürde Prusya tarzı denilen reformcu ve yukarıdan empoze edilen tarımsal kapitalizme denk düşer, bkz. Vladimir Illych Lenin, *The Development of Capitalism in Russia, Collected Works*, 3. cilt içinde, Moskova: Progress Publishers, 1963, s. 239. Bu tür bir tarihsel gelişim, "ticari toplum" evresindeki İngiltere'ye yetişebilmek için 18. yüzyıl İskoçyası'ndaki büyük toprak sahiplerinin izlediği kendilerine özgü kapitalist tarım yolunu da bize hatırlatır, bkz. Davidson, "The Scottish Path to Capitalist Agriculture 3...", *op.cit.*

²⁸ Ülkelerarası güç dengesi çerçevesinde başarısızlığa uğrayan 1848 devrimcilerinin Osmanlılarla ilişkilerinin bir analizi için bkz., Vasile Maciu, "Les relations roumano-turques pendant la révolution de 1848", *Revue roumaine d'histoire*, cilt 10, sayı 1, pp. 43-62. Aynı yazı ve Türkçe özeti için bkz. *Belleten*, cilt 35, sayı 139, 1971.

²⁹ *Journal de Constantinople*, 14 Aralık 1849, sayı 204.

la production de la richesse en Turquie (Türkiye’de Servet Üretimi Şartlarına Bakış), 1850 Nisanı’nda yayınlandı.³⁰

Ion Ionescu Nisan–Temmuz 1850 ayları arasında, 1848 Eflak-Boğdan devrimcilerinin liderlerinden yine İstanbul’da bulunan Ion Ghica’nın³¹ sağladığı finansman ile, başka bir 1848 devrimcisi olan agronom Ioranu beraberinde Silistre Eyaleti’ne bağlı olan Dobruca’da bulundu.³² Bu gezideki amaç, 1848’de ertelenmek durumunda kalan Roville örneğindeki bir ziraat okulu ve deneme çiftliğini hayata geçirebilmektir. Bu yeni çaba, İstanbul’daki Eflak ve Boğdan devrimcileri tarafından desteklenmekle birlikte, o sıralar Paris’te siyasi göçmen olarak bulunan, 1848 devrimcilerinin önde gelen isimlerinden olan aynı zamanda 1848’de “Mülkiyet Komisyonu” başkanlığı da yapan Nicolae B„lcescu’yu da heyecanlandırıyor ve yeni planlara sürüklüyordu.³³ Bu hava içerisinde gerçekleştirilen gezide Ion Ionescu, Hırşova’da Topalu Köyü yakınlarında bulunan, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında harap konuma gelen Çekirge Köyü’ndeki araziye okul ve çiftlik arazisi olarak belirledi.³⁴ Tüm hesaplamalar yapıldıktan ve ayrıntılar belirlendikten sonra hazırlanan proje taslağı Ion Ionescu tarafından İstanbul’daki Ion Ghica’ya Osmanlı Hükümeti’nden çiftliğin iltizamının alınması amacıyla gönderildi. Ion Ghica projeyi Paris’e Nicolae B„lcescu’nun onayına sunmak için gönderirken, B„lcescu da proje konusunda Versailles Agronomi Enstitüsü müdürü olan, Ion Ionescu’nun yazılarında sıkça referans verdiği, Adrien de Gasparin’e danışıyordu. Onaylanan proje İstanbul’a Ion Ghica’ya Kasım 1850’de tekrar ulaştı. Ghica’nın projeyi o dönemde mülteci komiseri olarak görev yapan Ahmet Vefik Efendi’ye (sonraki dönemin Ahmet Vefik Paşa’sı) iletmesine rağmen proje ülkelerarası diplomatik dengelerle kısıtlanmış Osmanlı idarecileri tarafında çok rağbet bulmadı ya da uygun görülmedi.³⁵

Tüm devrimci heyecanlar ve projelerle birlikte Dobruca’ya yapılan gezi sonucunda bölgenin ekonomik yapısı hakkında Ion Ionescu’nun yazdıkları 1850 yılı boyunca *Journal de Constantinople*’da yayınlandı. Hatta aynı yıl François

³⁰ *Journal de Constantinople*, 14 Nisan 1850, sayı 227.

³¹ Osmanlı idarecileri ile yakın ilişkiler içerisinde olan Ion Ghica’nın 1856’da Sisam mutasarrıflığına getirildiğini de geçerken belirtelim, bkz. Ali Fuat Örenç, “Mösyö Yvan Gika’nın Sisam Beyliği Dönemi Vesikalari”, *Romano-Turcica*, cilt 1, sayı 1, 2003, s. 187-205.

³² T. Mateescu, “Projet roumains d’exploitation agricole en Dobroudja au milieu du XIXe siècle”, *Revue roumaine d’histoire*, cilt 11, sayı 4, s. 655-663, s. 657.

³³ Mateescu, “Projet roumains...”, *ibid.*, s. 658.

³⁴ Mateescu, “Projet roumains...”, *ibid.*, s. 659.

³⁵ Mateescu, “Projet roumains...”, *ibid.*, s. 662-3; Matei, “Un agronome roumain...”, *op.cit.*, s. 299.

Noguès, gazetenin matbaasında Ion Ionescu'nun Dobruca üzerine yazılarını 124 sayfa tutan derleme bir kitap olarak bastı: *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja* (Dobruca Ovasına Zirai Gezi). Çalışma Dobruca'nın Karadeniz'e bağlantıları, toprak, iklim, mülkiyet durumu, tarım ekonomisi sistemleri, idare, vergiler, topografi ve nüfus konu başlıklarını içeriyordu.³⁶

Ion Ionescu İstanbul'a dönüşünde, 1847 yılında kurulmuş olan Ayamama (Yeşilköy) Ziraat Mektebi'nde³⁷ ders vermeye başladı, sonrasında ise Nafia Meclisi üyeliğine getirildi.³⁸ Bu görevleriyle birlikte 1850 yılı sonuna doğru Tırhala'da (Teselya) incelemeler yapmak üzere yola çıktı. Tırhala'daki gözlemleri üzerine yazıları Ocak 1851'den itibaren *Journal de Constantinople*'de çıkmaya başladı ve yıl boyunca sürdü. Aynı yılın Kasım ayında ise aynı Dobruca gezisi yazıları gibi Tırhala yazıları da kitaplaştı:³⁹ *la Thessalie agricole telle qu'elle est et telle qu'elle peut être* (Zirai Tırhala, olduğu gibi ve olabileceği gibi). Tırhala'da tarımsal ekonominin emlak-ı hümayun çiftlikleri ile büyük çiftlikler çevresinde örgütlenmiş olması ile Ion Ionescu, ilgisinin en yoğunlaştığı konu üzerine çok zengin bir malzeme ile karşılaştı. Üretim eyleyiciler, toprak sahipleri, ortakçılar, ürünlerin paylaşımı, borçlanma, kredi, kâr, vergiler, çiftlik muhasebesi ana başlıkları altında makaleler kaleme aldı. Özellikle ortakçılık üzerine yazdığı yazılarda Fransa ve Boğdan'da elde ettiği teorik ve uygulamalı bilgi birikimi ile Tırhala'da varolan sistemi çok özgün bir şekilde tartışabildiğini tesbit ediyoruz.

İlerleyen zaman içinde Ion Ionescu'nun bir ziraat okulu ve deneme çiftliği işletme sevdasından hâlâ kurtulamadığı görülüyor. 1852 yılı Temmuz'unda Nafia, Ticaret ve Ziraat Nazırı İzzet Paşa'ya İstanbul yakınlarında, örneğin Ayamama'daki (Yeşilköy) Ziraat Mektebi'nde, kurulacak bir çiftlik okul ve onun işletmesini üstlenme (iltizamını alma) önerisi getiriyordu.⁴⁰ Bu öneriye verilen cevabı bilemiyoruz ama kendi hayatını anlattığı bir eserde 1852 yılında Ayamama Ziraat Mektebi'nin müdürlüğüne getirildiğini belirtiyordu⁴¹.

³⁶ Ion Ionescu'nun Dobruca üzerine yazdıklarının bir analizi için bkz. Anca Ghia,, "Les roumains en Dobroudja au milieu du XIXe siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, cilt 15, sayı 1, 1977, s. 131-157.

³⁷ Cahit Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi, 1734-1876*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002, XIV-538 s., s. 288-298. Ziraat Mektebi'nin işleyişi ve verilen derslerle ilgili bkz. *Journal de Constantinople*, 29 Temmuz 1849, sayı 177.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.NZD 17/5 (1266/1850); A.MKT.MHM 40/94 (09.02.1268/04.12.1851); A.MKT.MHM 53/66 (14.05.1269/23.02.1853).

³⁹ *Journal de Constantinople*, 29 Kasım 1851, sayı 342.

⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.TO 418/4 (20.07.1852).

⁴¹ Ghia,, "Les roumains en Dobroudja...", *op.cit.*, s. 133.

Bununla birlikte Ion Ionescu 1852 yılı Ekim ayında Serasker Mehmet Paşa'nın görevlendirmesiyle Karahisar'daki, tahminlerimize göre bir emlak-ı hümayun çiftliği olan, Çifteler Çiftliği'ne inceleme yapmak üzere gitti.⁴² Yolculuğunu, daha çok hayvan yetiştiriciliği yapılan çiftlikteki gözlemlerini ve çiftliği daha verimli kılabilmek için yaptığı hesaplamalarını yine *Journal de Constantinople*'da okuyoruz.⁴³

1853 yılı başında ise Ion Ionescu Nafia Meclisi'ndeki görevini devam ettirmesine rağmen Ziraat Mektebi'ndeki görevini bıraktı. 1 Mart 1853'den başlamak üzere Reşit Paşa'nın Tırhala'daki 18 çiftliğinin iltizamını alarak işletmesini üstlendi.⁴⁴ Bu, onun bilgi birikimi değerlendirebileceği ve ideallerinden birini sonunda gerçekleştirebileceği bir fırsat olarak ortaya çıkıyordu. Bir taraftan çiftliklerdeki emek örgütlenmesi ve idaresine özen gösterirken diğer taraftan da çiftlik muhasebesini sıkı izleyerek ayrıntılı maliyet hesapları ile gelirleri (artık/net ürünü) arttırmayı hedefliyordu. Bu özenli çiftlik muhasebesini günlük tutarken Reşit Paşa'ya sunmak üzere bir yıl boyunca maliyet ve gelirlerin kaydedildiği büyük bir defter düzenledi. Reşit Paşa'ya sunulan ilk seneki (1 Mart 1853- 1 Mayıs 1854) hesapların raporunu ise yine *Journal de Constantinople*'da yayınladı.⁴⁵ Ama örnek olması gerektiğini düşündüğü bu tür bir işletme mantığını tanıtabilmek ve yaygınlaştırmak için gazetedeki yayınlara yetinmeyecek, aynı yazıyı 1866'da Bükreş'te tekrar basacaktır.⁴⁶

Ion Ionescu ve Politik Ekonomi

Ion Ionescu'nun bir taraftan 19. yüzyıl ortasında ekonomi literatürünü Osmanlı ekonomisi üzerinden nasıl tartıştığını ve diğer taraftan 1848'in toplumsal çatışmaları çerçevesinde tarımsal üretim ilişkilerini nasıl analiz ettiğini görebildiğimiz, Tırhala'daki araştırmalarını aktardığı yazı dizisi içinde 9 Şubat 1851 tarihli *Journal de Constantinople*'da yer alan "Üretim Eyleycilerinin Ortaklıkları" (*L'association des agents de production*) başlıklı yazısı bize onun ekonomik analizleri hakkında önemli ipuçları verecektir.

⁴² *Journal de Constantinople*, 29 Ekim 1852, sayı 407.

⁴³ *Journal de Constantinople*, 24 Aralık 1852, sayı 418.

⁴⁴ *Journal de Constantinople*, 9 Haziran 1854; Ghia, "Les roumains en Dobroudja...", *op.cit.*, s. 133; Matei, "Un agronome roumain...", *op.cit.*, s. 300-301; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.MHM 53/66 (14.5.1269/23.02.1853).

⁴⁵ *Journal de Constantinople*, 9 Haziran 1854.

⁴⁶ Ghia, "Les roumains en Dobroudja...", *op.cit.*, s. 133; Matei, "Un agronome roumain...", *op.cit.*, s. 300-301.

Ion Ionescu araştırmalarında Tırhala'daki topraklarda iki tür toprak sahipliğinin hüküm sürdüğü sonucuna varıyor: Toprağı kendi hesaplarına işleyen *kefalohori* (baş-köy) denen köylerin sakinleri ve çiftlikler. Çiftliklerde “toprağa sahip olmayıp toprak sahipleriyle ürünün paylaşımı kaydıyla ortaklık kurarak toprağı işleyen” ortakçılar mevcut. “Toprak tasarrufunda bulunan her *kefalohri* köyü üreticisi ve toprak sahibi olmayıp çiftliklerdeki (ortakçı sayısına eşit olan) parselleri paylaşmış olan üreticiler bölgede bireysel küçük üretim sisteminde faaliyet gösteriyorlar.”⁴⁷

Tırhala'daki bu tesbitten sonra, 1848'deki Avrupa'daki toplumsal ve siyasi çatışmaların etkisi tazeliğini korurken, Ion Ionescu'un ilgisi çiftlikler ve çiftliklerdeki üretim üzerine yoğunlaşıyor ve üretim faktörleri (sermaye, rant ve emek) arasındaki ilişki üzerinde duruyor. Çünkü “toplumsal servetin unsurları olan ürettiğimiz ve tükettiğimiz sermaye ve emek, en şiddetli tartışmaların ve en feci toplumsal karışıklıkların konusu oldular ve olmaya da devam ediyorlar”. Ona göre üretim eyleycilerinin her biri diğerinin ortağıdır ve ekonomik yapıda “ortaklık” dahilinde faaliyet gösterirler. Ortaklık çerçevesinde de eyleyciler “doğal kaynakları kullanarak toprağa rant, sermayeye faiz ve emeğe ücret olarak karşılığını vermelidirler”. “Eğer rant, sermaye ve ücret arasındaki elde edilen ürünlerin paylaşımı sırasında ortaklardan biri diğerleri üzerinde egemenlik ararsa, ortaklıktaki denge yıkılır ve açık veya gizli, kavga başlar”.

Ion Ionescu'ya göre “ya sermaye yararına ya da emek yararına bu ortaklığı tekelleştirme eğilimi” bu süreçte öne çıkar. Bu tekel de, ya sermayenin emekçiyi yani güçlünün zayıfı ya da emekçinin sermayedarı yani zayıfın güçlüyü baskı altında tutmasını getirir. “Birinci durumda ortaklığın ürünlerinin paylaşımında sermaye emekten daha fazla bir pay alırken ikinci durumda emek sermayeden daha fazla pay alır. Her iki durumda da ortaklık ilkesinden kayma gözlenir, adaletsizlik ve dolayısıyla anarşi ve sefalet ortaya çıkar”. Ion Ionescu'ya göre sorun sermaye ve emeğin çıkarlarının ürünlerin paylaşımında eşit olarak temsil edilmemesidir. Bu durumda “tüm ortaklık çabaları ortaklığın temel ilkeleri olan özgürlük ve eşitlikten uzaklaşarak çıkarların çatışmasıyla boş ve verimsiz hale gelir”.

Üretime bir düzen vermek ve insanlığı sefaletin tahakkümünden kurtarmak için birçok felsefecinin ortaklık konusunu ele aldıklarını söyler Ion Ionescu ve farklı görüşleri sıralar. Mesela bazıları sefaleti insanlığın ayrılmaz bir

⁴⁷ Fransızca orijinal metinden çeviriler bana ait (A.Y.K.).

parçası olarak görerek ortaklıkların kuruluşuna hayırseverlik faaliyetlerini eklemlerler diyerek, tahminen, Jeremy Bentham'ın *National Charity Company*'sini kasteder.⁴⁸ Adam Smith'in adını açık etmez ama "rekabetin iş örgütlenmesinin temeli olduğunu düşünerek yeryüzünde tanrısal mutluluğu vaadeden doktrinler formüle edenler"i de sıralamaya koyar. Ütopik sosyalistlerden ise şöyle bahseder: "Saint Simon ortaklık ilkesini ele almasına rağmen uygulaması ile pek ilgilenmemiştir. Fourier ise uygulaması ile oldukça fazla ilgilenmiştir".

Ion Ionescu'ya göre ise rekabetsiz ortaklık yaşayamaz zaten de yaşamamıştır. "Ustamız Mathieu de Dombasle, *Œuvres diverses d'économie politique*'e bakınız,⁴⁹ rekabet ve ortaklık; birbirine üstünlüğü olmayan, bütün toplumları yarışarak yönlendiren iki ilkedir derdi". Rekabet önemlidir ama Adam Smith çizgisindeki rekabet değildir Ion Ionescu'nun kafasındaki: "Ortaklıklar, insanların ihtiyaçları doğrultusunda farklı formlarda kendiliğinden kurulmuşlardır. Son dönemlerde hayali düşüncelerin kurguladığı evrensel mutluluk sonucunu ima eden yeni tip ortaklıkları bir tarafa bırakıp insanlar arasında yaşanan ortaklıklara yoğunlaşalım".

Onun kafasındaki ortaklık, Jean-Baptiste Say'in cumhuriyetçi ekonomi politliğini⁵⁰ ve 1848 devrimcilerinin reformlarını⁵¹ hatırlatır şekilde, şöyledir:

"Sermayedar ortaklığa kendi üretici kaynaklarını yatırır yani toprağı ve parayı; işçi kendininkileri, sağlık ve zamanını. Üretici kaynakların ortak olarak bir araya gelmesiyle üretim eyleyicileri güçlü ve zayıf, proleter, boyar, köylüden ziyade ortak hale gelirler. Farklı kaynaklarla oluşan bu ortaklık toplumu tıkayan efendi ve kul ilişkisini ortadan kaldırır. Ancak ortaklık toplumsal hiyerarşiyi ortadan kaldırmaz, aksine korur ve hatta varlığı bunu gerektirir. Bu ilkenin [ortaklığın] gü-

⁴⁸ Karl Polanyi, "Pauperism and Utopia", *The Great Transformation, the Political and Economic Origins of Our Time* içinde, Boston: Beacon Press, 1957, 315 s., s. 103-110.

⁴⁹ Mathieu de Dombasle, *Œuvres diverses: Économie politique, instruction publique, haras et remontes*, Paris : Bouchard-Huzard ; Paris : Audot, 1843, 550 s.

⁵⁰ G. Zane, "La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'an 1848", *Revue roumaine d'histoire*, cilt 3, sayı 2, s. 213-226; Keith Hitchins, *The Romanians 1774-1866*, Oxford: Clarendon Press, XI-337 s., s. 231-272.

⁵¹ Richard Whatmore, *Republicanism and the French Revolution, An Intellectual History of Jean-Baptiste Say's Political Economy*, New York: Oxford University Press, XIII-248 s.; Philippe Steiner, "Comment stabiliser l'ordre social moderne? J.-B. Say, l'économie politique et la Révolution", G. Faccarello ve P. Steiner (derl.), *La pensée économique pendant la Révolution française* içinde, Grenoble: Presses universitaires de Grenoble, 559 s., s. 173-193.

cü ve güzelliği eşit olmayan şartlardaki toplumsal düzenden gelen kişileri eşit kılması ve onları birleştirmesidir. Bir defa ortaklık kuruldu mu ne sermayedar işçinin ne de işçi sermayedarın sırtından geçinmez, her ikisi de aynı ortak amaç için çalışırlar”.

Bu tartışmadan sonra tekrar Tırhala’daki gözlemlerine dönen Ion Ionescu’ya göre buradaki çiftliklerde “sermayedarlar [toprak sahipleri] işçilere [ortakçılara] göre ellerini taşına altına daha fazla sokmuş durumdadır”. Çünkü ortaklığın doğası gereği işçilere döner sermayeden (işletme sermayesinden) ve çiftlik taşınmazlarını kullandırma yoluyla taşınmaz mallardan avans vermekteler. Dolayısıyla kötü hasat ihtimali karşısında hem rant hem de faiz kaybetme riskini üstleniyorlar. Ancak avansları göz önünde tutunca Ion Ionescu’nun gözlemlerine göre Tırhala’da ortakçı sermayedardan aldığından daha fazlasını geri veriyor. Ona göre bunun nedeni de sermayedarın ortakçıyı ortaklık ilkesinden sapacak şekilde borçlandırmasıdır yani riski ortakçıya yansıtmasıdır. Ama böyle bir durumda ortakçı faizleri de içerecek şekilde toprak sahibine elde edilen ürünlerden büyük bir miktar verirken üretimini kısıtlamak zorunda kalmaktadır. Fazla üretmenin ona bir faydası yoktur, ürettiğinin çoğu toprak sahibine gitmektedir. Böylece Ion Ionescu’ya göre toprak sahibi ortakçının refah artışı engellemektedir. Çünkü üretimini kısıtlayan ortakçı yalnızca

kendi geçimliğini üretecektir. Böylece toprak sahibi ortakçıyı faizleri bile ödeyemeyecek hale mahkum ederek ortaklığın doğasını bozar. Ortakçı ve toprak sahibi her ikisi de kendi çıkarlarına karşı hareket etmiş olurlar. Bu noktada, Fizyokratların büyük toprak üzerinde üretim yapan zengin üretici ve küçük toprak üzerinde üretim yapan yoksul üretici ayrımını hatırlatır şekilde,⁵² Ion Ionescu ortakçıları zengin ve yoksul ortakçı olarak ikiye ayırır. Bunun belirleyicisi de ortakçının borçlu olup olmadığıdır. Yani borç batağına batmış, faizleri bile ödeyemeyen ortakçı yoksul ortakçıdır; borçsuz ortakçı ise zengin ortakçıdır, üretimini arttırmaya çalışan, topraktan en yüksek rantı sermayeye en yüksek faizi yaratandır.

Tam da bu noktada Tırhala'daki toprak meselesinin özünü yakalamış olur Ion Ionescu. Zira 1850'lerde ortakçılar, çiftlik sahipleri ve çiftlikleri işleten subaşılar arasındaki çatışmalar, hem çiftliklerde üretimin kesintiye uğraması hem de borçlanma sarmalının giderek ağırlaşmasıyla içinden çıkılmaz bir hal alıp bölgede hatırı sayılır bir toplumsal hareketliliğe sebep olacaktır.⁵³ Ion Ionescu bu çatışmaların kaynağını 1854'de hazırladığı başka bir raporda, bu sefer subaşılardan borç mekanizması ve üretim sürecindeki baskıcı rollerinin üzerinde durarak, şöyle aktarır:

“Çiftçi denilen adam çiftlik sahibinin emek şeriki demek olub hasılatın her yerde çiftlik sahibiyle çiftçi beyninde usul-ı şirket üzere taksimi hususuna riayet olunur ise de burada böyle olmayub çiftçinin tali esaretten eşer olduğu bedihidir. Reaya-ı çiftlikatın subaşılardan dolayı gördükleri gaddarlıklar yalnız bunlar olmayub manevi güna gün mezalim ve teadiyat vardır ki tafsil yazılması lazım gelse uzun uzadı risaleler tahriri iktiza ider.”⁵⁴

1862'de hazırlanan bir nizamname ile subaşılığın kaldırılması ve ortakçı köylülerle çiftlik sahipleri arasındaki üretim ilişkileri yeniden düzenlenmesine rağmen Tırhala'daki toprak meselesi çözülememiştir. Hatta bölgenin Yunanistan'a geçtiği 1881'den Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilebilen

⁵² François Quesnay, “Fermiers”, Auguste Oncken (derl.) *Œuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay, accompagnées des éloges et d'autres travaux biographiques sur Quesnay par différents auteurs* içinde, Frankfurt: J. Baer, 1888, XXII-814 s., s. 159-192.

⁵³ Tırhala'daki çiftliklerdeki çatışmalar ve bölgedeki aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen 1862 tarihli nizamname için bkz. Erden Atilla Aytekin, *Land, Rural Classes and Law: Agrarian Conflict and State Regulation in the Ottoman Empire*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Binghamton, 2006, X-235 s., s. 78-90.

⁵⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.MKT 92/5 (06.02.1271/29.10.1854).

toprak reformuna kadar “çiftlik meselesi” adı altında Yunan hükümetlerini epey meşgul etmiştir.⁵⁵

Ion Ionescu de la Brad bu şekilde yalnızca 1848'deki devrim mücadelelerine yansıyan değil 20. yüzyılın başına kadar sürecek olan toplumsal çalkantıların da nabzını tutmuş olur. Eğitimini Fransa'da alıp Avrupa'yı saran 1848'in devrimci hareketlerinin atmosferi içerisinde Boğdan'da mücadele vererek yoğrulan entelektüel kişiliği, Osmanlı topraklarında bulunduğu sürede Bursa, Dobruca, Kütahya ve Tırhala'daki faaliyetlerine yansımış ve hatta bu coğrafyadaki toplumsal ve ekonomik meselelerle daha da zenginleşmiştir. Başka bir deyişle toplumsal ve ekonomik olayları incelerken yaptığı teorik tartışma gözlemlediklerini anlamlandırmaya çalışmanın aracı olurken gözlemleri de teorik çerçevenin sınırlarını zorlayarak gelişmesine vesile olmuştur. Günümüzden bakınca sıradışı gözükse de bu yaşam tecrübesi sonucunda bize bıraktığı eserler 19. yüzyılın evrensel tarihini sorgulamamızda kuşkusuz yeni kapılar açacaktır.

Özet: Fransa'daki eğitimi ve Avrupa'yı saran 1848'in devrimci hareketlerinin atmosferi çerçevesinde yoğrulan Ion Ionescu de la Brad'ın entelektüel kişiliği, Osmanlı topraklarında bulunduğu sürede (1849-1857) Bursa, Dobruca, Kütahya ve Tırhala'daki faaliyetlerine yansımış ve aynı zamanda bu coğrafyadaki toplumsal ve ekonomik meselelerle daha da zenginleşmiştir. Onun entelektüel dünyasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptığı çalışmalarını daha iyi anlayabilmek için ilk olarak eğitim gördüğü Roville Ziraat Okulu üzerinde durulacaktır. 1840'larda Boğdan'daki (Moldavya) reformcu boyarlar öncülüğünde güdülen reform hareketinde yer alışı ele alındıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri incelenecektir. Son olarak Tırhala'daki çiftliklerde egemen olan üretim sistemi (ortakçılık) üzerine yazdıkları tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ion Ionescu de la Brad, Roville Ziraat Okulu, Boğdan, toprak reformu, Tesalya, ortakçılık.

Abstract: Ion Ionescu de la Brad's intellectual background that was moulded during his study in France and in the atmosphere of 1848 revolutionary movements not only shaped his activities in Bursa, Dobroudja, Kütahya and Thessaly during his years in exile in the Otto-

⁵⁵ 1878 Berlin ve 1881 İstanbul anlaşmaları sonucunda bir taraftan Osmanlı döneminden kalan çiftlikler üzerindeki mülkiyet hakları korunurken, diğer taraftan Yunanistan hükümetinin Tırhala'daki çiftlikleri kamulaştırması engellenmişti. Ama çoğu çiftlik sahibinin (özellikle İstanbul'da ikamet eden paşaların) 1878-1881 arasında çiftliklerini İstanbul'daki Rum bankerlere satması kendi meşruiyeti için toplumsal dengeleri gözetmeye çalışan, ama finans sermayesine karşı da aciz olan, Yunan hükümetlerinin işini daha da zorlaştırmıştır, bkz. Kostas Vergopoulos, *Le capitalisme difforme et la nouvelle question agraire, l'exemple de la Grèce moderne*, Paris: Maspero, 307s, s. 88-124; Ömer Lütfi Barkan, “Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri”, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1* içinde, İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 415-420.

man Empire (1849-1857) but also was enriched by economic and social questions of this geography. In order to better grasp his intellectual background and the works that he undertook in the Ottoman Empire, first the Agricultural School of Roville in which he studied is discussed. After studying his participation in the Moldavian revolutionary movement of 1840s led by the reformist boyars, his activities in the Ottoman Empire is analyzed. Finally, his writings on the dominant mode of production in the big farms of the Thessaly (sharecropping) are examined.

Keywords: Ion Ionescu de la Brad, Agricultural School of Roville, Moldava, land reform, Thessaly, sharecropping.